

Prof. dr hab. Grzegorz Ostasz
Katedra Nauk Humanistycznych i Społecznych
Wydział Zarządzania
Politechnika Rzeszowska

Rzeszów, 28 października 2024 r.

Recenzja rozprawy doktorskiej mgr. Marcina Bryły pt. *Życie religijne w zakładach karnych na terenie obecnego województwa podkarpackiego w latach 1989-2019*, napisanej pod kierunkiem naukowym dr hab. Wacława Wierzbieńca, prof. UR oraz dr Dariusza Fudali (promotora pomocniczego), Rzeszów 2024, s. 1-399

Mgr Marcin Bryła podjął się naukowego opracowania oryginalnego, rzadko analizowanego przez historyków problemu, a mianowicie życia religijnego osób osadzonych w więzieniach na terenie województwa podkarpackiego w latach 1989-2019. Temat zasługuje na rozprawę doktorską. Finalna dysertacja została przedstawiona w Instytucie Historii w Kolegium Nauk Humanistycznych Uniwersytetu Rzeszowskiego, gdzie autor ubiega się o uzyskanie stopnia doktora nauk humanistycznych w zakresie historii.

***

Od razu chciałbym zaznaczyć, że recenzowana praca doktorska pt. *Życie religijne w zakładach karnych na terenie obecnego województwa podkarpackiego w latach 1989-2019* jest poprawna pod względem merytorycznym. Zapewne pomocnym w jej przygotowaniu był fakt, że autor ma odpowiednią praktykę; przez piętnaście lat pełnił służbę w zakładach karnych na stanowisku wychowawcy. Zatem jest dobrze zaznajomiony z opisywanym i badanym tematem,

a jego dysertacja – jak sam podkreślił – w pewnym stopniu służy kształtowaniu pozytywnego wizerunku Służby Więziennej. Oczywiście, nie można umniejszać roli promotora oraz promotora pomocniczego, którego kariera zawodowa również była realizowana w strukturach Służby Więziennej.

Przedstawiona do recenzji praca, o objętości 399 stron, składa się z wstępu, sześciu rozdziałów, zakończenia, wykazu skrótów, wykazu wykorzystanych źródeł, spisu tabel oraz aneksu z wybranymi listami skazanych, biogramami księży kapelanów pełniących posługę kapelanów więziennych oraz licznymi „zdjęciami archiwalnymi”. Z metodologicznego punktu widzenia dysertacja została zbudowana na zasadzie chronologiczno-rzeczowej, a poszczególnym jej częściom autor nadał przemyślany charakter. W tym miejscu muszę zaznaczyć, że informacje metodologiczne zawarte we wstępie pracy pozostawiają niedosyt. Oceniana rozprawa doktorska została oparta o analizy oryginalnych materiałów archiwalnych, co jest jej niewątpliwym atutem poznawczym. Można było jednak bardziej rozbudować część teoretyczną dotyczącą metod, którymi doktorant się posługiwał, tym bardziej że są one różnorodne. Niezależnie od tych uwag należy stwierdzić, że pod względem zastosowanych procedur badawczych przygotowana rozprawa historyczna jest zadowolająca.

Jak wspomniano, dysertacja stanowi udaną próbą zaprezentowania i przedstawienia życia religijnego w zakładach karnych na terenie obecnego województwa podkarpackiego w latach 1989-2019. Wpisuje się – jak to doktorant podkreślił w zakończeniu – w stan badań nad duszpasterstwem więziennym po 1989 r. Warto ponownie podkreślić, że doktorant zajął się tym aspektem historii więziennictwa polskiego, który nie jest zbyt popularny wśród badaczy.

Temat rozprawy jest poprawnie sformułowany. Cezury chronologiczne pracy można uznać za właściwie uzasadnione przez doktoranta. Pierwsza to rok 1989, kiedy nastąpiły wyraźne zmiany w zakresie ustroju i suwerenności Polski. Szkoda, że cezura końcowa w zasadzie nie została precyzyjnie omówiona, ale można przyjąć, że zamysłem autora było przeanalizowanie pełnych czterech dekad więziennego życia religijnego po 1989 r. A może granicą miał być wybuch pandemii, choć w niektórych miejscach pojawiają się informacje właśnie z okresu 2020-2022 (na przykład w rozdziale piątym i szóstym).

Autor, aby ułatwić pewne uporządkowanie zestawionego i analizowanego materiału, a także prowadzenie narracji, wyróżnił podrozdziały (od dwóch do sześciu w poszczególnych rozdziałach). W najobszerniejszym rozdziale pierwszym wprowadzono również podział na strukturę niższego rzędu. Taka konstrukcja pracy jest w zasadzie właściwa i odpowiednia dla opisanego przez doktoranta problemu badawczego z obszaru studiów nad dziejami

więziennictwa. Uwagę powoduje proporcjonalność rozdziałów, o czym w dalszej części recenzji.

Mgr Marcin Bryła postawił we wstępie dysertacji trzy podstawowe tezy, które potem starał się z różnym powodzeniem udowodnić. Pierwsza z nich stanowi, że życie religijne dla wielu osób przebywających w izolacji penitencjarnej miało ogromne znaczenie. Druga opiera się na stwierdzeniu, że na przestrzeni lat, zależnie od sytuacji politycznej, funkcjonariusze Straży Więziennej, później Służby Więziennej, w różnym stopniu angażowali się w życie religijne. Trzecia teza traktuje o tym, że tymczasowo aresztowani czy skazani, a należący do różnych grup etnicznych, kultur, wyznań, religii, światopoglądów mogą ze sobą wspólnie żyć, funkcjonować, tolerować, a nawet pomagać sobie w warunkach więziennych. Ta ostanía wydaje się nieco karkołomna i dyskusyjna, ale przypomina o istotnych aspektach przebywania w izolacji.

Podstawowe źródło wykorzystane w recenzowanej rozprawie stanowią wartościowe dokumenty archiwalne. Trudno sobie wyobrazić napisanie dobrej pracy na temat życia religijnego w zakładach karnych Polski po 1989 r. bez wnikliwych kwerend w archiwach resortowych, a takie doktorant skrupulatnie przeprowadził. Autor właściwie zidentyfikował i przeanalizował także inne najważniejsze zespoły dokumentów archiwalnych.

Bibliografia pracy doktorskiej mgr. Marcina Bukały pod względem wykorzystanej literatury przedmiotu jest obszerna i w zasadzie kompletna. Znajdują się w niej najważniejsze prace naukowe dotyczące badanej problematyki. Wykorzystane źródła archiwalne i publikacje znalazły potwierdzenie w licznych przypisach (581 w całej pracy). Można jednak wskazać na kilka pozycji literatury, których uwzględnienie wzbogaciłoby recenzowaną dysertację. Na przykład te związane z tematem głównym:

- Moczydłowski P., *Problemy więziennictwa*, „Przegląd Więziennictwa Polskiego” nr 7, CZZK Warszawa 2013

- Szymanowski T., *Przemiany systemu penitencjarnego w Polsce*, Warszawa 1996

- Dojwa-Turczyńska K., *Funkcjonariuszki Służby Więziennej. Wybrane aspekty socjologiczne*, 2019

oraz uzupełniające (głównie do rozdziału pierwszego):

- Kasprzycki S., *Szkoły funkcjonariuszy służby więziennej*, „Przegląd Więziennictwa” nr 2, Warszawa 1972

- Nowicki M., *Więziennictwo grudziądzkie 1920-1939*, 2020

- *Obozy i więzienia sowieckie na ziemiach polskich (1944–1945). Leksykon*, red. D. Iwaneczko, Rzeszów-Warszawa 2022

- Stępiak K., *Podkultura więzienna*, „Przegląd Więziennictwa” nr 6, Warszawa 1976
- *Śladami zbrodni. Przewodnik po miejscach represji komunistycznych lat 1944-1956*, red. T. Łabuszewski, Warszawa 2012
- Wierzbicki P., *Rozwój penitencjarystyki PRL*, Warszawa 1988
- Wolsza T., *Obozy i inne miejsca odosobnienia w systemie więziennictwa polskiego w latach 1944-1958*, [w:] *Represje sowieckie wobec narodów Europy 1944-1956*, red. D. Rogut i A. Adamczyk, Żelów 2005
- Wolsza T., *W cieniu Wronek, Jaworzna i Piehcina... 1945-1956. Życie codzienne w polskich więzieniach, obozach i ośrodkach pracy więźniów*, Warszawa 2003
- Wolsza T., *Więzienia stalinowskie w Polsce. System, codzienność, represje*, Warszawa 2013
- Wyrwich M., *Obozy pogardy. Komunistyczne obozy represji w Polsce 1944-1956*, Warszawa 2015
- Zwolski M., *Więzienie w Białymstoku w latach 1944-1956*, Białystok 2011

Pomimo tych uwag, baza źródłowa recenzowanej rozprawy jest solidna i cechuje ją oryginalność, co umożliwiło doktorantowi przeprowadzenie satysfakcjonujących badań historycznych.

***

Konstrukcja pracy jest prawidłowa, ale zastrzeżenie musi budzić objętość kolejnych części – rozdziałów. Otóż rozdział pierwszy – *Zarys historii duszpasterstwa więziennego do 1989 roku* – który jest wprowadzeniem do tematu zasadniczego, liczy prawie 150 stron. Owszem, rozdział jest bardzo dobrze przygotowany. Przeczytałem go z zainteresowaniem. Zawiera podstawowe informacje, ale też sporo szczegółów, na przykład o nieodpowiednich programach telewizyjnych, które niekiedy oglądali więźniowie. Jednak rozdział wyraźnie ostaje od części kolejnej, aż dziesięć razy skromniejszej pod względem liczby stron. W zasadzie jest obszerniejszy od wszystkich pięciu pozostałych, zasadniczych rozdziałów. A pewna proporcjonalność kolejnych części pracy, to wymóg formalny nawet przy licencjacie.

Zaskakująco skromny pod względem objętości rozdział drugi – *Rozmieszczenie zakładów karnych i aresztów śledczych oraz ich liczebność* – pozytywnie wyróżnia się zamieszczonymi tabelami, które obrazują kilka kwestii. W tym rozdziale znalazło się aż 10 z 11 tabel wykazanych w spisie (inna sprawa, że w tekście dysertacji znajduje się jeszcze tabela

nr 12). Pewną uwagę budzi tytuł rozdziału; może wystarczyłoby prościej: *Zakłady karne i areszty śledcze*.

Liczący 25 stron rozdział kolejny, trzeci – *Miejsca praktyk religijnych i struktura duszpasterstwa osób wyznania rzymskokatolickiego przebywających w warunkach izolacji penitencjarnej* – uważam za bardzo ważny dla przedstawionej rozprawy. Zawiera kluczowe informacje związane z „pojęciem duszpasterstwa więziennego” oraz jego strukturą. Podobnie, jak w przypadku rozdziału drugiego poddaję pod rozważenie uproszczenie tytułu: *Praktyki religijne w miejscach osadzenia oraz struktura duszpasterstwa rzymskokatolickiego*

Część czwarta – *Praktyki religijne osadzonych wyznania rzymskokatolickiego* – bez zastrzeżeń wiąże się z badaną problematyką. To drugi pod względem wielkości rozdział dysertacji; liczy 40 stron.

Interesujący, ważny i dobrze przygotowany jest rozdział piąty – *Formy życia religijnego osadzonych w ramach innych wyznań i obrządków* – choć zabrakło odniesienia do religii ujętych w jednej z tabel rozdziału drugiego (Adwentyści Dnia Siódmego, muzułmanie, a także buddyści – jedynie drobna wzmianka na końcu rozdziału). Ta część jest również skromna pod względem objętości.

Rozdział ostatni, szósty – *Uczestnictwo w życiu religijnym funkcjonariuszy i pracowników Służby Więziennej* – to w pewnym sensie kronikarski zapis, który dotyczy różnych form aktywności religijnej osób zatrudnionych w więzieniach i aresztach.

***

Od strony warsztatowej dysertacja została przygotowana rzetelnie. Nie oznacza to jednak, że nie pojawiają się kwestie z którymi można, albo wręcz trzeba polemizować (kilka już sygnalizowałem – przede wszystkim dysproporcje w objętości rozdziałów) oraz pewne – raczej drobne – mankamenty stylistyczne i edytorskie, które należy skorygować.

Praca skupia się na latach 1989-2019, a zabrakło w niej odniesień do funkcjonariuszek oraz cywilnych pracownic więzień i aresztów. A chyba wzorem innych służb mundurowych stanowią pewną część zatrudnionych (vide zabójstwo więziennej psycholożki w Załężu w 2022 r.). W pracy tylko raz pojawia się określenie wychowawczyni i to w cytowanym w aneksie liście jednego z osadzonych.

W obszernym, rozbudowanym rozdziale pierwszym zabrakło informacji o próbie uwolnienia żołnierzy AK z więzienia na Zamku w Rzeszowie, którą podjęto nocą z 7 na 8 października 1944 r.

Na stronie 21 niechronologiczne wstawki o Królestwie Polskim, a temu zagadnieniu poświęcony jest dopiero podrozdział 1.2. *Pierwsza Rzeczypospolita i okres zaborów*.

Pierwsza część podrozdziału 1.5.1. *Miejsca wykonywania wyroków śmierci* jest niezbyt związana z sygnalizowaną tematyką (polityka kadrowa, agenci).

Strona 40 – tu dane o więźniach z lat 1899-1900 oraz zapis: „Przytoczone liczby skazanych odbywających karę pozbawienia wolności w I Rzeczypospolitej wskazują...”. A przecież Rzeczypospolita Obojga Narodów (I Rzeczypospolita) to państwo, które przestało istnieć w wyniku traktatów rozbiorowych z 1795 r.

Strony 40-41 – brak jakiegokolwiek wzmianki o więźniach na ziemiach polskich w latach I wojny światowej.

Strona 59 – tu zapis: „Po przegranej przez Polskę kampanii wrześniowej 25 października 1939 r. na mocy dekretu wydanego przez Hitlera powstała nowa jednostka administracyjna – Generalna Gubernia (GG) ze stolicą w Krakowie”. Tymczasem Generalne Gubernatorstwo (nazwa właściwa) zostało utworzone na podstawie dekretu Adolfa Hitlera z 12 października 1939 r. z mocą obowiązującą od 26 października 1939 r.

Na kilku stronach jest mowa o czasach okupacji 1939-1944. Warto uzupełnić, bądź uszczegółowić pewne informacje. Na przykład o ucieczce Łukasza Cieplińskiego z niemieckiego więzienia w Sanoku wiosną 1940 r. Odpowiednie zapisy zachowały się w księdze więziennej.

O uwolnieniu więźniów w Jaśle w sierpniu 1943 r. pisał Stanisław Dąbrowa-Kostka, jeden z uczestników tej akcji; por. S.M. Jankowski, S. Dąbrowa-Kostka, *Rozkaz: zdobyć więzienie* (1988).

Odnosnie Wincentego Witosa można sięgnąć do tekstu Szymona Jakubowskiego *Jak bułgarscy dyplomaci próbowali w 1940 roku uwolnić Wincentego Witosa z więzienia w Rzeszowie* (artykuł dostępny w internecie).

Ciekawym epizodem dotyczącym okupacji niemieckiej podczas II wojny światowej była działalność komórki więziennej przy Okręgowej Delegaturze Rządu w Krakowie, która polegała na koordynacji zarówno prac wywiadu w więzieniach, jak i niesieniu pomocy więźniom przez struktury podziemia cywilnego. Ponadto jeden z referatów (Przestępczości i Obozów) z Wydziału Bezpieczeństwa tej delegatury nadzorował plany rozmieszczenia i organizacji „przejściowych obozów zatrzymania”, w których po wyzwoleniu miano osadzić Niemców oraz polskich kolaborantów. Przygotowywał regulaminy dla takich obozów, prowadził szkolenie kadr straży obozowych. Pisałem o tym w *Krakowska Okręgowa Delegatura Rządu na Kraj 1941-1945* (Rzeszów 1996).

Na stronie 81 autor wspomina związanego z WiN strażnika więziennego Edwarda Gielnika (ps. „Wilk”). Takich współpracowników podziemia niepodległościowego pośród funkcjonariuszy więziennych było więcej, na przykład Franciszek Popek (ps. „Kolek”), Władysław Cyrek (ps. „Rykała”, „Stach”), Kazimierz Werelusz, pracownik administracji więziennej (wcześniej wspominany w dysertacji). Zapis o „rzeszowskiej organizacji Wolność i Niezawisłość” może wprowadzać w błąd. To rzeszowska struktura (Wydział – Okręg) ogólnokrajowej konspiracji pod nazwą Zrzeszenie „Wolność i Niezawisłość”.

Strona 129 – należy uzupełnić źródło do ciekawej informacji o pierwszym transporcie internowanych w grudniu 1980 r. działaczy „Solidarności”, których skierowano do więzienia w Uhercach.

Na stronie 144 znajduje się zapis: „W ramach informacji rocznicowych ukazało się także kilka artykułów autorstwa Jarosława Szczepańskiego, Jerzego Klusa i Marka Czarnoty”. Należy przywołać te teksty, choćby w przypisach.

W podrozdziale 2.1. *Infrastruktura zakładów karnych i aresztów śledczych* autor omówił dziewięć aresztów śledczych i zakładów karnych. W opisie objętością i szczegółowością wyróżnia się Areszt Śledczy w Sanoku. Dlaczego innym więzieniom nie poświęcono tyle miejsca?

W pracy pojawia się nazewnictwo resortowe, na przykład: „stan zaludnienia jednostek penitencjarnych” (s. 168). Warto rozważyć bardziej „cywilne” odpowiedniki.

W opisie struktury narodowościowej osadzonych (s. 175) zastosowano skrót – na przykład: Gruzja – 9 osadzonych (4-TA, 5-SK) – których brakuje w wykazie skrótów. Czy autor miał na myśli „tymczasowo aresztowanych” i „skazanych”? Z kolei, czy przez „strukturę narodowościową” należy rozumieć wyłącznie obcokrajowców, bo odpowiednie zestawienie nie uwzględnia obywateli polskich.

Podobnie jest w przypadku tabeli nr 10 *Struktura wyznaniowa osób pozbawionych wolności w 2019 r.* ze strony 176. Nie ma tam informacji o wyznawcach obrządku rzymskokatolickiego. Oczywiście, można dokonać obliczeń w oparciu o tabelę nr 8, ale praca powinna zawierać opracowane dane.

W kilku partiach dysertacji brakuje informacji źródłowych w formie przypisów; na przykład na stronach 187-189. A jest tam trochę szczegółów, do których należy podać konkretne źródło.

Na stronie 225 zamieszczono tabelę *Skazani, którzy przyjęli sakrament bierzmowania w latach 1989-2019 r.* (w tym miejscu skrót r. nie jest potrzebny). Czy można ustalić w jakim wieku były osoby przystępujące do bierzmowania? To młodzież, czy osoby starsze?

W podrozdziale 4.3. *Chrzty, bierzmowania, śluby* na stronach 225-226 znajduje się szersze odniesienie do sakramentu małżeństwa. Nie jest przekonany, czy tego rodzaju informacje są konieczne w pracy naukowej. Na przykład: „W chwili ślubu dwoje ludzi wiąże się ze sobą na całe życie. Jednocześnie wiążą swoje życie małżeńskie z Chrystusem”, albo „Powołanie do małżeństwa jest wpisane w naturę mężczyzny i kobiety, którzy wyszli z ręki Stwórcy”.

Nie ma potrzeby cytowania (strony 263-264) biogramu mjr. Wacława Kopisto; przecież ten cichociemny nie był funkcjonariuszem więziennictwa.

W umieszczonych w aneksie biogramach więziennych kapelanów należy zastosować jednolity układ. Tymczasem różnią się one pod względem objętości, ale także innymi zapisami, na przykład, odnośnie dat życia (niekiedy zostały podane w nawiasach, w innych przypadkach odpowiednich informacji trzeba szukać w tekście) oraz samym stylem („urodził się”, „urodzony”, itp.). Kolejność biogramów powinna bazować na układzie alfabetycznym, lub dacie urodzenia kapelanów.

Inne drobne, drugorzędne uwagi:

Str. 8 – ...w okresie Polski Rzeczypospolitej Ludowej...

Str. 20 – penitencjarysyki

Str. 165 – ...dziesięciu członków AK... Powinno być: żołnierzy (nie stosuje się określenia członek w odniesieniu do wojskowych, policjantów, itp.).

Str. 182 – Badania przeprowadzone, przez B. Hołysa... – niepotrzebny przecinek i błąd w nazwisku autora. W tekście zasadniczym lepiej też podawać pełne imiona przywoływanych osób.

Str. 275 - ...Orkiestra Dęta...

Str. 308 – dwa razy ta sama publikacja:

- Bedyński K., *Historia więziennictwa Polski Ludowej*, Warszawa 1988.

- Bedyński K., *Historia więziennictwa Polski Ludowej 1944-1956*, Centralny Zarząd Zakładów Karnych. Wydział Polityczny i Szkolenia, Centralny Ośrodek Szkolenia Służby Więziennej w Kaliszu, Warszawa 1988.

Str. 332 – w bibliografii podano pełne imię autora: Dobosz Bogdan

Str. 359 – W 2002 r. kończył Wyższe Seminarium... Koniecznie czas przeszły, historyczny; chyba, że wspomniany kleryk nie ukończył seminarium.

Str. 359 – Ks. Wtold Wójcik

Str. 360 – ...ukończył Wyższe Seminarium Duchowne...

W spisie tabel brak tabeli nr 12 *Miejsca pielgrzymek, w których uczestniczyli skazani odbywający karę pozbawienia wolności w jednostkach penitencjarnych podległych OISW w Rzeszowie*.

Zarówno we wstępie, jak i w zakończeniu autor nie uniknął zapisu w pierwszej osobie: „sądzę”, „na zakończenie chciałbym”.

Tekst wzbogacają wartościowe tabele oraz fotografie (przydałby się jednak lepszy opis wraz z tytułami oraz spis tych fotografii). Ponadto warto rozważyć przygotowanie mapy, a może kilku map z odniesieniem do omawianych podkarpackich więzień i aresztów.

***

Wszystkie zasygnalizowane uwagi nie wpływają na ogólną, pozytywną ocenę rozprawy przygotowanej przez mgr. Marcina Bryłę, którą uważam za dzieło oryginalne, wartościowe i stanowiące efekt dociekliwości badawczej godnej profesjonalnego historyka.

Podsumowując uznaję, że oceniana dysertacja spełnia ustawowe wymogi stawiane pracom doktorskim. Autor wykazał się dobrą wiedzą merytoryczną i odpowiednim warsztatem metodologicznym oraz potwierdził umiejętność samodzielnego prowadzenia pracy naukowej. Zatem wnioskuję o dopuszczenie mgr. Marcina Bryły do kolejnych etapów realizowanego przewodu doktorskiego zgodnie z przepisami *Ustawy z dnia 20 lipca 2018 r. Prawo o szkolnictwie wyższym i nauce*.

